

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF ARMENIAN MARZPANATE IN 428-630S

Henrik Khachatryan

Junior researcher in the Middle Ages section of NASRA

Marshal Baghramyan 24/4, Yerevan, Armenia

Email: henry.khachatryan89@gmail.com

The article has been delivered on 15.08.2019, reviewed on 08.10.2019, accepted for publication on 30.04.2020

Introduction

After the fall of the Armenian Arshakunis kingdom (in 428), in the absence of central authority, Naxarars (princes) played an important role in the management of the inner life of Armenian marzpanate, as ministerial law continued to function¹. However, by abolishing the kingdom, the Sasanians not only possessed the royal dominions of the Arshakuni dynasty, but also their right to give power and honor as well as to appoint the heads of state departments from the Armenian Naxarars. In addition, with the creation of the marzpan institute, the Persian king Vram V Gore (420/421-438/439) sought to gradually put the country under jurisdiction of the marzpan and turn it into a simple Persian province. Armenia, although it became a marzpanate, was autonomous in the basis of the Naxararian social structure. The Armenian historian Elishe mentioned: «Եւ իբրև զնա ևս մերժեաց ի թագաւորութենէն (Artashes Arshakuni (422-428)–H.Kh.), ի նախարարսն Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն. զի թէպէտ և գանձն յարքունիս Պարսկաց երթայր, սակայն այրուծին Հայոց բովանդակ ի ձեռն նախարարացն առաջնորդէր ի պատերազմի»²:

The social-administrative order of the country has not changed. The Armenian Naxarars remained the masters of their possessions. The Naxararutyun (principality) ruled by the Naxarar who was the hereditary landowner and the Nahapet or Tanuter of his clan³. He had tax, judicial and administrative powers in his territory. Each of the Naxararutyun was considered a hereditary domain of the Naxarar family and did not divide. The Naxararutyun was inherited by the eldest son, elder sepuh, according to the mayorat right. The other members of the clan were simply called sepuh and did not have their own rights

¹ Ղազինյան, Վաղարշյան 2014, 63:

² Եղիշէի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին 1957, 6Լ,

³ Կրկյաշարյան 1978, 74:

over the land⁴. The Naxarars were supposed to pay tribute and carry out military service to the Persian king, and the king was to preserve the inheritance and land owning rights of the Naxarars, as well as recognize the rights of the Armenian church.

Governing system

In addition, the Sasanians took over from the Parthian Arshakuni kingdom the state form of government, which also acted in the kingdom of Great Armenia, and adapted it to their requirements⁵. This is also the reason why the Persian royal court until the middle of the VI century almost retained the form of government of Armenian marzpanate and Armenia had broader rights than other provinces (marzpanates). This is evidenced by the following message by Lazar Parpetsi: «Արդ՝ քանի՛ աշխարհք են, որում դուք (Yazdgerd II king (438/439-457)– H. Kh.) իշխեք աստուածաբար, եւ զոր սպանանել կամիք իշխեք եւ զորս կեցուցանել: Եւ նախ առաջին՝ որպէս Հայոց մեծ աշխարհն պիտոյ է եւ աւգտակար, եւ առ նմին Վրաց եւ Աղուանիցն ...վասն զի դուք ինքնին գիտեք եւ ամենայն Արիք՝ զաշխարհն Հայոց, թե ո՛րպէս մեծ է եւ պիտանի, եւ մատ եւ սահմանակից է կայսեր իշխանութեանն ...եւ յորժամ Հայք սերտիւ մեր լինին՝ Վիրք եւ Աղուանք այնուիեստեւ մեր իսկ են»⁶.

The first official in the country was the marzpan appointed by the Persian king. The marzpan was the representative of the king in his administrative unit⁷. He controlled the activities of local authorities, collected taxes and supported the country's borders. Marzpan was a mediator between the Armenian nobility and the Persian king⁸, that is, he represented Marzpanian Armenia and his interests in the Persian royal court. He even had the right to mint a coin, which, along with coins from other provinces secured the monetary circulation of the Sasanian empire⁹. In the Armenia were also minted the coins of Persian kings¹⁰. Armenian Naxarars were appointed to important government posts from the Sasanians to avoid possible uprisings. Vasak Syuni which in 438/439-441 centuries was a marzpan of the Kartli¹¹, was appointed marzpan of Armenia (441-451). All this was also associated with an external threat to

⁴ Адонц 1908, 472-473.

⁵ Хуршудян 2015.

⁶ Ղազար Փարպեցի 2003, 2240:

⁷ Хуршудян 2003, 98-99.

⁸ Колесников 1981, 54-55.

⁹ Хуршудян 2003, 188-189.

¹⁰ Колесников 1970, 100.

¹¹ Еремян 1941, 38.

Persia, they fought in the east against the Kushans (in fact Ephthalites and Khionites)¹².

After the fall of the kingdom of Armenian Arshakuni, the posts “tagadir aspetutyun”, “senekapetutyun” and “shahap” were abolished. The post of “mardpetutyun”, contrary to the general opinion, was preserved, but the mardpet was no longer a eunuch. This post was given to the Artsruni Naxarars, who became known as Mardpet or Rmbosyan. "Mardpetakan gund", which consisted of 15 thousand soldiers, ensured the internal order of the Marzpanian Armenia, thereby making the mardpetes the second official after the marzpan¹³.

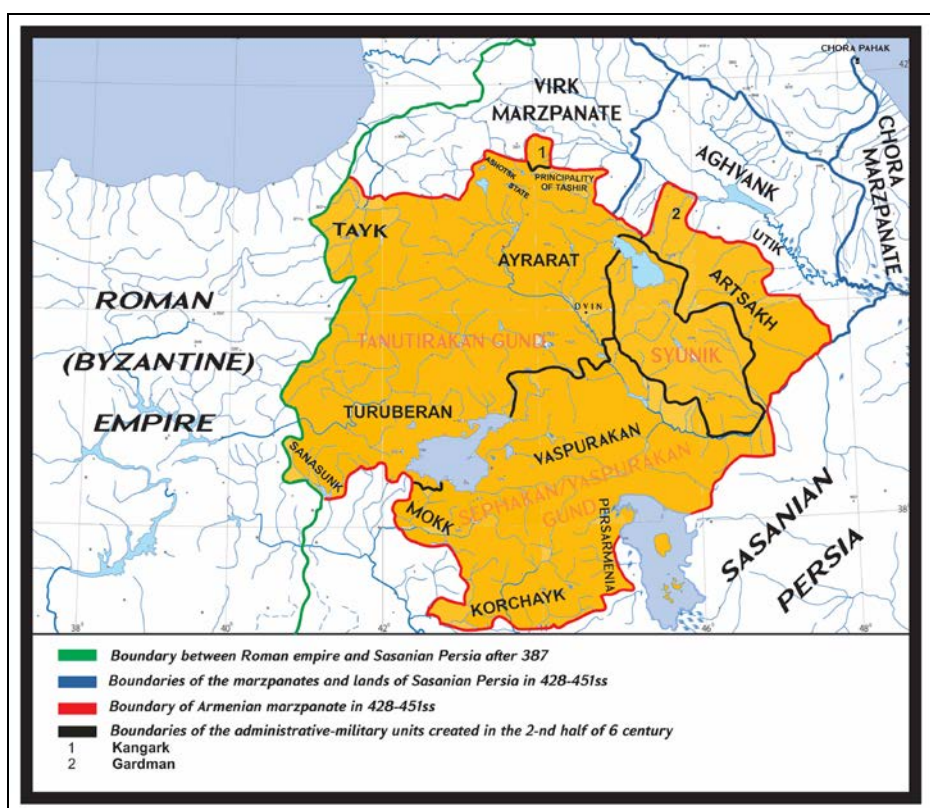

Fig. 1. Armenia during Marzpanian period

¹² Дмитриев 2008, 214; Манасерян 2019, 50.

¹³ Հարությունյան 2016, 81, Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի 2001, 388.

The country's military forces, the army, was led by a sparapet, who was subordinate to the marzpan¹⁴. The military forces of Marzpanian Armenia did not consist of 30 thousand, as N. Adotz thought¹⁵, it was more than that. Thus, the military forces under the command of the marzpan, which was called perhaps the marzpanakan gund, was equal to the mardpetakan gund, that is, it consisted of 15 thousand soldiers¹⁶. This army was supposed to be located in Vostan Hayoc or Ayraratian district¹⁷. The Vostanik gund was also to enter in it¹⁸. Along with the mardpetakan gund, there was a makhazakan gund of bodyguards with 10 thousand soldiers¹⁹. Thus, the combined marzpanakan, mardpetakan and makhazakan gunds had 40,000 soldiers, to which, if we add the Naxararian troops, the armenian cavalry sent to the royal court, the permanent troops stationed in the fortresses, we will get the considerable strength. Another thing is that during the uprisings the Sasanians withdrew from the general army the marzpanakan and makhazakan gunds, depriving the rebels of military support.

The post of hazarapetutyun ruled by the hazarapet (in the first meaning he was the head of thousand soldiers). He supervised the tax collecting and the state built works. Now the taxes were handed to the marzpan. The post of makhazutyun ruled by the makhaz, whose function was to ensure the security of the marzpan.

In the marzpanian period, the role of the Church increased in the person of the Catholicos. The Church began to acquire state legal powers, because the position of the "Great Judge" gave the Catholicos the right to appoint and execute the punishments²⁰. The ashkharazhoghovs (the world assembly) of the Arshakuni period was gradually replaced by the church assembly, in which not only the clergy but also the Naxarars participated. Decisions made by the congregations were binding on both the spiritual and secular authorities. The Sasanian kings, considering with the influential position of the Catholicos in the country, sought to keep him under the control and limit his authority, opposing him the co-ruler. On this occasion Movses Khorenatsi reports: «Վասն որոյ հաւանեալ Վոսմայ՝ զերկաքանչիւրոցն կատարեաց զխնդիրս, տուեալ յա-

¹⁴ Хуршудян 2003, 100.

¹⁵ Адонц 1908, 287-288.

¹⁶ Հարությունյան 2016, 89, Մեծ Հայքի Արշակունյաց թագավորության բանակն ըստ «Զորանամակի» 2012, 28:

¹⁷ Հարությունյան 1996, 54-56, Հայ ժողովրդի պատմություն 1984, հ. II, 166:

¹⁸ Периханян 1956, 57-58.

¹⁹ Հարությունյան 2012, 29:

²⁰ Վարդանյան 2005, 185:

թոռ եպիսկոպոսապետութեանն զայլ ոմն ասորի, Շամուէլ անուն, զի լիցի ընդդիմաբառ մեծին Սահակայ և հակառակաթոռ. և գործ նմա զատուցանէ զընկերել մարզպանին, կալ ի վերայ բաշխից հարկաց խնդրեցելոց և դատաստանաց և այլ աշխարհական կարգաց»²¹.

After the death of Sahak Partev (388–439), the hereditary procedure for the post of the Catholicos is canceled. From now on, the Armenian Catholicos was elected by the spiritual and secular authorities, taking into account his personal merits, and not of honorable origin. These basics were introduced during the Catholicos Hovsep Hoghotsmetsi (439–452)²². The Catholicos period of the Melite (452–456) and Movses (456–461) from the Agbianos dynasty was the last attempt to preserve the principle of inheritance, but the choice of the Gyt Arahezatsi (461–478) put an end to this. He was elected by spiritual and secular authorities without the knowledge of the Persian king²³. This should have been not only exclude the appointment of strangers and powerless persons to the position of the Armenian Catholicos, but also prevent the Sasanian king from interfering in the election of the Catholicos. Evidence of this is the response of the Gyt Arahezatsi to the threat of the king Peroz (459–484) to oust him from the post of Catholicos: «յաղագս եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանս որ ասես, թէ ի բաց առնում ի քէն՝ զայս երկնատր ձեռնադրութեան պատիւ առնուլ յինէն ոչ թագաւորք եւ ոչ յիշխանաց ոք, այլ մահ, ոչ իշխէ, քանզի եւ կարէ իսկ ոչ»²⁴. This proves on the one hand the inviolability of the Catholicos authority, and on the other hand, the influence of the Persian king on this power, which, of course, had no canonical basis and was nothing more than a manifestation of the will of the ruler.

Having deprived Gyt Arahezatsi of the opportunity to head the Armenian Church, king Peroz tells him: «կա'ց ուր եւ կամիս, բայց ի գործոյ կաթողիկոսութեանդ հեռի ես, եւ չէ քո»²⁵. If the Persian king did not have such jurisdiction, it would be pointless for the Gyt to accept this fact and remain in the Persian court of his own free will. Nevertheless, the approve of the patriarch by the king Peroz as a Catholicos was somewhat formal and should be only considered as a means of influence on the Armenian Church, and thus the Catholicos showed the legitimacy of his authority. The same policies were

²¹ Մովսէս Խորենացի 1991, 350:

²² Մելիքյան 2016, 53

²³ Օրմանեան 2001, column 481:

²⁴ Ղազար Փարպեցի 2003, 2310:

²⁵ Ղազար Փարպեցի 2003, 2310:

using with the Armenian Naxarars who received and were deprived of their tanuterakan (naxarakan) rights from the Persian king.

Administrative and legal status

In the legal status of the Marzpanian Armenia, the Sasanians made changes on the eve of the battle of Avarayr, when the posts of "Hazarapet" and the "Great Judge" were transferred to the Persians, and the Armenian Church, which was previously privileged, now had to pay. After the 482-484s uprising, the rights of the Armenian Naxarars and the Armenian Church were restored by the new Persian king Vagharsh (484-488). In the legal aspect, this meant that the Naxararian and the Church rights in the Armenia would continue to function as regulators of the social, political and church-religious relations²⁶. Thus, Marzpanian Armenia retained its internal independence.

After 428 Armenia was the aggregation of the Naxararian possessions. Sasanians farsightedly did not made administrative changes to avoid discontents, because the territories under the control of the Naxarars were their hereditary domains. In the early marzpanate period Armenia included the **Tayk, Ayrarat, Syunik, Artsakh** (to 451), **Vaspurakan, Moks, Turuberan** provinces completely, and from province of **Gugark** the districts Kangark, Dzhavaxk inner, Tashirs sephakanutyun, from province of **Utik** the district of Gardman, from province of **Parskahayk** the districts Zarevand, Her, Zarehavan, Arna, Tamber, Ayli, all the provinces of **Korchayk** except Korduk and from **Agdznik** the district of Sasun. These domains were under the authority of Naxarars, high-ranking clerics, and the Persian king.

Some historians consider that Marzpanian Armenia in the V century also consisted of three main administrative units 1. country of the Tanutirakan gund 2. country of the Sefhakan/Vaspurakan gund 3. Syunik²⁷. However, in our opinion, in the V century Armenian marzpanate was not administratively divided into the three above-mentioned regions. Firstly because of the missing of clear information in the sources. In the case of Syunik, if everything is clear, reservations should be made regarding the Tanutirakan and Vaspurakan Gunds. The formation of the Vaspurakan gund was based on the territory of Mardpetakan, which was controlled by the Mardpets. As a result of the new political conditions, the governing of Mardpetakan and the Mardpetakan Gund by the Persian court was handed over to Naxarars of the

²⁶ Ղազիհյան, Վաղարշյան 2014, 63:

²⁷ Հարությունյան 2001, 391: R. Harutyunyan notes to the existence of another administrative unit "Ayrarat" (Հարությունյան 2006, 81-86):

Artsruni. Mardpetakan at the ends of the V century acquires the status of an independent administrative unit as Mardpetakan Gund²⁸, which had its bishop²⁹.

N. Adonts considers that the sepuhakan right has developed in the VI century³⁰. Probably under the influence of the reforms carried out by the emperor Justinian I (527-565), Khosrov I Anushirvan (531-579) in the second half of the VI century to the sepuhs from the royal family of Arshakuni, which owned the lands of Hashtean, Arberani and half of Aliovit³¹, to attract them to their side and contrasting them against the Naxararian forces, they were given lands in the Mardpetakan and adjacent places³². Having turned into the small landowners, the sepuhs were obliged to implement military service to the Persian king. From them was created a military regiment, “gund”, as a result of which the administrative unit was called Sefhakan gund³³, although the form of Mardpetakan was also used. The Sefhakan gund probably included all the provinces of the Vaspurakan, with the exception of the possessions of Artsruni, Amatuni, Andzevatsik, Rshtuni, Paluni and, possibly, also Mehnuni Naxarars. It should be mentioned that the Sefhakan is the Armenian form, while the Vaspurakan is the Middle Persian form of the name of the administrative unit.

Middle Persian seal belonging to the commander of the Armenian Tanutirakan gund³⁴, is dated to the VI century during the administrative and military changes of the king Khosrov³⁵. During this period, the Tanutirakan gund was to be formed, and the Sefhakan gund expanding their possessions. In addition, the name “gund” of the units Tanutirakan and Vaspurakan shows their administrative-military character. Such units could be created, as mentioned in the second half of the VI century, during or after the administrative-military reforms of the king Khosrov Anushirvan. In the “Ashkharhatsoys” Armenia-Armenia is already represented in the Northern qustak as one adminis-

²⁸ In 484 Vahan Mamikonyan, after presenting the conditions of a reconciliation, sends his followers to the general Nikhor, there was also the Pachok from the Mardpetakan gund (Ղազար Փարպեցի 2003, 2355).

²⁹ Գիրք Թղթոց 1994, 148:

³⁰ Адонц 1908, 472-476.

³¹ Մոսկուտի Խորենացի 1991, 137, 191, 193, 282-283:

³² Հարությունյան 2001, 399: This is evidenced by the fact that before that, the bishop of the Mardpetakan in the second church meeting of the Dvin was called the bishop of the Sefhakan gund (see Գիրք Թղթոց 1994, 196, 201, 293, 298).

³³ Հարությունյան 2001, 399:

³⁴ Gyselen 2007, 44, Хуршудян 2003, 237:

³⁵ Хуршудян 2003, 226.

trative unit, with the exception of Sisakan-Syunik³⁶, which was related to the Vahan Syuni, who in 571 cut off Syunik from the Armenian marzpanate. Consequently, these military-administrative units were created between the forming of qustaks and 591 years.

For the Marzpanian Armenia, the administrative changes of the Persian court were very negative, which influenced his status and military power. In the middle of the VI century, the Persian king Khosrov I Anushirvan made military and administrative changes in the Sasanian empire³⁷. Subsequently, it was divided into the four large military administrative units - qustaks, whose military power was carried out by the spahbed, and the civil power by the padgospan³⁸.

Atrpatakan (Atropatena), Armenia, Kartli (Iberia), proper Albania, Balasakan, Syunik and some other areas were introduced into the Northern or Kapkoh qustak³⁹, wich capital was the city Gandzak Shahastan of the Atrpatakan⁴⁰.

The mention that in the Northern qustak Syunik is separately from the Armenia, shows it as an independent unit. The Syrian source of the VI century also mentions Syunik separately from Armenia, which was equivalent to the Kartli and the proper Albania as an administrative unit⁴¹. Because Syunik was a separate administrative unit, can be explained why in 571 Vahan Syuni with the permission of the Persian king Khosrov Anushirvan separated Syunik from the Armenian marzpanate and included it in Atrpatakan⁴². However, the data of the “Ashkharhatsoyts” and the syrian historian Zakaria Mytilenatsi suggesting that Syunik was formed as an independent entity until 571. Syunik was reunited with the Armenia only during the reign of the Armenian Prince Hamazasp Mamikonyan (655-661)⁴³.

Qustaks administratively were divided into the marzpanates and the shahrs (province), which were divided into the smaller units (nahang, rustag,

³⁶ Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացոյ յաւելլաածովք նախնեաց 2003, 2157:

³⁷ Колесников 1970, 93.

³⁸ Дмитриев 2013, 23-24, Ghodrat-Dizaji 2010, 76.

³⁹ Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացոյ յաւելլաածովք նախնեաց 2003, 2157:

⁴⁰ Сукиасян 1963, 302.

⁴¹ Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին 8, 1976, 313-314:

⁴² Պատմութիւն Սեբէոսի 1979, 67-68. The region (province) of Artsakh (Tsavdek, the Little Syunik, the second Syuni) was not brought into the branch of the Syuni dynasty in the 571, it happened after the 60s of the IV century. As B. Harutyunyan showed, the Little Syunik was not the Sisakan-i-Kotak, it was the Artsakh (Հարությունյան 1976, 83, also see his Հայոց Արևելից կողմերի վարչական բաժանումն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի 2007, 35).

⁴³ Սեբէոս 1979, 175.

tasug), wich were ruled by the marzpanans and shahrdars or the satrapes⁴⁴. This violated one of the most important points of the Nvarsak treaty, according to which the Sasanian king should have been the suzerain of the Armenian nobility. Accordingly, the marzpan was already obey to the spahbed and padgospan and through them to the Persian king⁴⁵.

With the partition of the Armenia in 591, the territory of the marzpanate was significantly reduced, because the king Khosrov II (590-628) Parvez ceded to the emperor Maurice (582-602) most of the Armenian territories: «գերկիրն Հայոց. որ ընդ իրով իշխանութեամբն էր, գտունն Տանուտերական մինչև ցգետն Հուրազդան»⁴⁶, which included the Ayrarat region with the Tashirs sepuhakanutyun, the Tayk and Turuberan regions, and the district of Sasun/Sanasunk. Following the example of Justinian I, emperor Maurice held administrative and military events in the Armenian territories that were passed to the Byzantine empire, with the aim of demilitarizing them and abolishing the Naxarar order there. The territories under the rule of the Sasanians, the historian Sebeos calls the "Part of the Vaspurakan gund"⁴⁷. The Armenian marzpanate already included **Mokk**, **Vaspurakan**, all the districts of the **Korchayk** except of Korduk, from the **Parskahayk** (Persarmenia)- Zarevand, Her, Zarehavan, Arna, Tamber, Ayli, some eastern areas of the **Ayrarat**-Masiacotn, Aradz, Urtsadzor, Vostan Dvna and Mazaz with the center in Dvin⁴⁸.

After the partition of Armenian marzpanate in 591, its kept the internal independence. Evidence of this is the accounts of the historians Ukhtanes and Asoghik, that Smbat Bagratuni (Khosrov Shum) was appointed as an Armenian marzpan (591/593–600/601)⁴⁹.

In 628, after the signing of a peace treaty between Iran and Byzantium, the borders that existed in 591 were resumed. As a result, two parts of Armenia became autonomous. Varaztirots Bagratuni became a marzpan (628-632) in the eastern part of the country, in the western part (the Ayrarat region with the Tashirs sepuhakanutyun, the Tayk and Turuberan regions, and the district of Sasun) as a ruler, Armenian prince was appointed Mzhezh Gnuni (628-

⁴⁴ The Cambridge history of Iran, vol. 3 (2), edited by Ehsan Yarshater, Hagop Kevorkian 1983, 696, 700-701. See also Ghodrat-Dizaji 2010, 76, Хуршудян 2015, 192-193, Сукиасян 1963, 301-302.

⁴⁵ Сукиасян 1963, 305.

⁴⁶ Մերքու 1979, 84:

⁴⁷ See *ibid.* Vaspurakan is the Persian form of the Sepuhakan, in one case is given the Persian version of the gund, in the other -the Armenian.

⁴⁸ Հայաստանի ազգային ատլաս 2008, 35:

⁴⁹ Իսկանյան 1991, 394, Տեր-Ղևոնդյան 1996, 15, Վարդանյան 2014, 12:

635), then David Saharuni (635-638/39)⁵⁰. At that time, Theodoros Rshtuni was the sparapet of the Armenian marzpanate, who was the ruler or the marzpan after the leaving of Varaztiroc Bagratuni to the Taron and then to the Constantinople (in 633)⁵¹. Taking advantage of the created political situation, Theodoros Rshtuni in about 639 took under his authority the Armenian lands that were passed to Byzantium, after which Armenia in fact was united⁵².

Thus, the Naxararian system in the Marzpanian Armenia (V-VII centuries) was preserved, due to which it had internal autonomy.

Bibliography

- Աշխարհացոյց Մովսեսի Խորենացոյ յաւելածովք նախնեաց 2003, «Մատենազոյրք Հայոց», հ. Բ, Ե դար, Անթիլիաս-Լիբանան, «Armenian Catholicosate of Cilicia», էջ 2123-2192:
- Գիրք Թղթոց 1994, երկրորդ հրատարակութիւն, Երուսաղէմ, «Տպարան սրբոց Յակոբեանց», 711 էջ:
- Եղիշէի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց՝ աշխատութեամբ Ե. Տէր-Մինասեանի, Երեւան, «ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.», 1957, 224 էջ:
- Իսկանյան Վ. 1991, Հայ-բյուզանդական հարաբերությունները IV-VII դդ., Երևան, «Գիտելիք» հրատ., 639 էջ:
- Կրկյաշարյան Ս. 1978, Նախարարներն ու նախարարությունները հին Հայաստանում, Լրաբեր հասարակական գիտությունների, N 11, էջ 60-75:
- Հայ ժողովրդի պատմություն 1984, հ. II, Երևան, «ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.», 691 էջ:
- Հայաստանի ազգային ատլաս 2008, հ. Բ, Երևան, «Գեոդեզիայի և քարտեզագրության կենտրոն», 264 էջ:
- Հարությունյան Բ. 1976, Մեծ Հայքի թագավորության հյուսիս-արևելյան մարզերի վարչա-քաղաքական կացությունը 387-451 թթ., Բանբեր Երևանի համալսարանի, N 2, էջ 77-95:

⁵⁰ Տեր-Ղևոնդյան 1996, 16-19: A. Shahinyan is of the opinion that Mezhezh Gnuni ruled in 630-637, and David Saharuni in 637-641 (Шагинян 2011, 206, 211). But the researching of the sources excludes such datings.

⁵¹ Իսկանյան 1991, 471:

⁵² Տեր-Ղևոնդյան 1996, 19-20, see also Большаков 2002, 80-81. A. Shaginyan believes that in 631, when the title “Prince of Armenia” was created, the process of the restoration of a statehood was began, which was lost in 428 (Շահինեան 2013, N 33, 176). We do not agree with this point of view, because in 428 the royal power fell down, and not the statehood. One of the forms of a statehood was the Naxararian system, which was essentially ruling of the country's internal affairs. It was on the basis of the Naxararian system that the principality of Theodoros Rshtuni was born, and then the kingdom of the Bagratuni.

- Հարությունյան Բ. 2001, Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, մաս Ա, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 404 էջ:
- Հարությունյան Բ. 2007, Հայոց Արևելից կողմերի վարչական բաժանումն ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, «Շուշին հայոց քաղաքակրթության օրրան», Երևան, «Գիտություն», էջ 20-43:
- Հարությունյան Բ. 2012, Մեծ Հայքի Արշակունյաց թագավորության բանակն ըստ «Ջորանամակի», ՎԷՄ, N 1, էջ 23-43:
- Հարությունյան Բ. 2016, Արծրունյաց իշխանական ընտանիքը հայոց պատմության մեջ, Երևան, «Մեկնարկ», 304 էջ:
- Հարությունյան Ռ., Հարությունյան Ռ. 1996, «Այրարատեան գաւառ» հասկացությունը եւ նրա տարածական ընդգրկումը, «Իրան նամէ», N 4-5, էջ 54-57:
- Հարությունյան Ռ. 2006, Մարզպանական Հայաստանի վարչական կառուցվածքի հարցի շուրջ, Բանբեր Երևանի համալսարանի, N 2, էջ 81-86:
- Ղազար Փարպեցի 2003, Պատմութիւն Հայոց, «Մատենագիրք Հայոց», հ. Բ, Ե դար, Անթիլիաս-Լիբանան, «Armenian Catholicosate of Cilicia», էջ 2201-2395:
- Ղազինյան Գ., Վաղարշյան Ա. 2014, Հայոց իրավունքի պատմության հիմնահարցերը. Հին շրջանից մինչև մեր օրերը, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 416 էջ:
- Մելիքյան Կ. 2016, Հայոց եկեղեցու դիրքն ընդհանրական քրիստոնեական եկեղեցու համակարգում IV-VI դարի I կեսին, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմ. ինստ., 263 էջ:
- Մովսէս Խորենացի 1991, Պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը եւ ներածութիւնը Մ. Աբեղեանի եւ Ս. Յարութինեանի, լրացումները Ա.Բ. Սարգսեանի, Երևան, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., 486 էջ:
- Շահինեան Ա. 2013, Է. դարի Հայոց իշխանութեան ինքնիշխանացումը, «Հայկազեան հայագիտական հանդէս», Պէյրուս, N 33, էջ 165-180:
- Պատմութիւն Սեբէոսի 1979, աշխատասիրությամբ Գ.Վ. Աբգարյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 446 էջ:
- Վարդանյան Վ. 2005, Հայոց եկեղեցին վաղ միջնադարի քաղաքական խաչուղիներում, Վաղարշապատ, «Մայր աթոռ Սբ. Էջմիածին», 398 էջ:
- Վարդանյան Վ. 2014, Հայոց պետականությունը Արշակունյաց թագավորության անկումից հետո (V դ. կես-630-ական թվականներ), Պատմաբանասիրական հանդես, N 2, էջ 3-18:
- Տեր-Ղևոնդյան Ա. 1996, Հայաստանը VI-VIII դարերում (արաբական նվաճումներին նախորդող և տիրապետության հաստատման առաջին շրջանում), Երևան, «Գիտություն», 192 էջ:
- Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին 8, 1976, Ասորական աղբյուրներ Ա, թարգմանություն բնագրից, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Մելքոնյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 479 էջ:

- Օրմանեան Մ. 2001, Ազգապատում. Հայ ուղղափառ եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմութիւն, հ. Ա, Էջմիածին, «Մայր տաճար Ար. Էջմիածին», 1870 սյունակ:
- Адонц Н. 1908, Армения в эпоху Юстиниана, политическое состояние на основе нахарарского строя, СПб., «типogr. Императорской Академии наук», 526 с.
- Большаков О. 2002, История Халифата, т. II (Эпоха великих завоеваний 633-656), Москва, «Восточная литература», 294 с.
- Дмитриев В. 2008, Всадники в сверкающей броне, Военное дело Сасанидского Ирана и история римско-персидских войн, СПб., «Петербургское востоковедение», 368 с.
- Дмитриев В. 2013, Военно-административные реформы в поздней Римской империи, Сасанидском Иране и современной России: к вопросу об универсальных закономерностях военной истории, Вестник Псковского государственного университета, Псков, № 3, с. 20-29.
- Еремян С. 1941, Сюния и оборона сасанидами кавказских проходов, «Известия» АрмФилиал, № 7, с. 33-40.
- Колесников А. 1970, Иран в начале VII века (источники, внутренняя и внешняя политика, вопросы административного деления), «Палестинский сборник», № 22 (85), Ленинград, 144 с.
- Колесников А. 1981, О термине «Марзбан» в Сасанидском Иране, «Палестинский сборник», № 27 (90), Ленинград, с. 49-56.
- Манасерян Р. 2019, Гунны в отношениях с Ближним Востоком и Римским западом, СПб., «Алетейя», 118 с.
- Периханян А. 1956, Древнеармянские востаники, Вестник древней истории, № 2, с. 44-58.
- Сукиасян А. 1963, Общественно-политический строй и право Армении в эпоху раннего феодализма (III-IX вв.), Ереван, «изд. Ереванского гос. универ.», 523 с.
- Хуршудян Э. 2003, Армения и сасанидский Иран (Историко-культурологическое исследование), Алматы, «Print-S», 474 с.
- Хуршудян Э. 2015, Государственные институты парфянского и сасанидского Ирана (III в. до н.э.-VII в. н.э.), Алматы, «Институт азиатских исследований», 400 с.
- Шагинян А. 2011, Армения и страны Южного Кавказа в условиях византийско-иранской и арабской власти, СПб., «Алетейя», 512 с.
- Ghodrat-Dizaji M. 2010, Ādurbādagān during the late Sasanian period: A study in administrative geography, Journal of the British institute of Persian studies, vol. XLVIII (48), Iran, p. 69-80.
- Gyselen R. 2007, Sasanian seals and sealings in the A. Saeedi collection, Acta Iranica 44, Leuven, "Peeters", 407 p.

The Cambridge history of Iran 1983, vol. 3 (2), edited by Ehsan Yarshater, Hagop Kevorkian, Cambridge, "Cambridge University Press", p. 627-1488.

ՄԱՐԶՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՉԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ 428-630-ԱԿԱՆ ԹԹ.

Հենրիկ Խաչատրյան

Արշակունյաց թագավորության անկումից հետո (428 թ.) թեև Հայաստանը անկախ չէր, սակայն նախարարական համակարգը պահպանած լինելու շնորհիվ ինքնավար պետություն էր: Նախկինի պես նախարարության գլուխ կանգնած էր նախարարը, որի իշխանությունը ժառանգական էր: Արշակունյաց շրջանի կառավարման համակարգը, որոշ փոփոխություններով հանդերձ, պահպանվել էր. այն կառավարում էին հայ նախարարները: Մարզպանական Հայաստանի կարգավիճակի մեջ էական փոփոխություն մտցրեց Սասանյան Խոսրով I Անուշիրվան արքան, որը VI դ. կեսերին ամբողջ Իրանում իրականացրեց ռազմավարչական փոփոխություններ: VI դ. երկրորդ կեսին Մարզպանական Հայաստանը կազմված էր երեք վարչական միավորներից. 1. Տանուտիրական գնդի երկիր, 2. Վասպուրական գնդի երկիր, 3. Սյունիք: 628 թ. կնքված պարսկա-բյուզանդական պայմանագրով Հայաստանում սկսվում է ինքնավարության նոր փուլ:

Բանալի բառեր՝ Արշակունիներ, Մարզպանական Հայաստան, Հայոց եկեղեցի, Սյունիք, Խոսրով I Անուշիրվան, նախարարական համակարգ, Սասանյաններ:

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС МАРЗПАНСКОЙ АРМЕНИИ В 428-630 ГГ.

Генрик Хачатрян

После падения царства армянских Аршакуни (428 г.) Армения, несмотря на отсутствие суверенности, сохранила внутреннее самоуправление на основе нахарарского строя. Местные князья-нахарары продолжали оставаться наследственными владетелями своих территорий. Сохранилась форма правления царского периода, и ключевые должности занимали армянские нахарары. Статус Марзпанской Армении претерпел значительные изменения при Сасанидском царе Хосрове I Ануширване, который в середине VI века предпринял проведение военно-административных реформ

по всему Ирану. Со второй половины VI века Марзпанская Армения состояла из трех административных единиц: 1. страна Танутерского гунда, 2. страна Васпураканского гунда, 3. Сюник. С 628 г. начинается новый этап автономизации Армении.

Ключевые слова – Аршакуни, Марзпанская Армения, Армянская церковь, Сюник, Хосров I Ануширван, нахарарская система, Сасаниды.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF ARMENIAN MARZPANATE IN 428-630S

Henrik Khachatryan

After the fall of the Armenian kingdom of Arshakuni (428), although Armenia was not a sovereign country, it retained internal self-government in the basis of the Naxararian social structure. The local Naxarars (princes) continued to remain hereditary rulers of their territories. The form of government of the Arshakuni period was preserved, and important posts remained to the Armenian Naxarars. In the middle of the 6th century Sassanid king Khosrow I Anush-irvan undertook military-administrative reforms throughout Iran, which influenced to the status of Armenian marzpanate. From the second half of the VI century the Armenian marzpanate consisted of three administrative units 1. country of the Tanuterakan gund, 2. country of the Vaspurakan gund, 3. Syunik. Since 628 was began a new stage of autonomy of the Armenia.

Key words – Arshakunis, Armenian marzpanate (Marzpanian Armenia), Armenian Church, Syunik, Khosrov I Anushirvan, Naxararian (princely) system, Sasanians.